

11. Там само. — Ф. 423. — Оп. 4. — Спр. 340.
12. Там само. — Ф. 423. — Оп. 4. — Спр. 342.
13. Там само. — Ф. 423. — Оп. 5. — Спр. 15.
14. Там само. — Ф. 539. — Оп. 6. — Спр. 1174.
15. Там само. — Ф. 558. — Оп. 11. — Спр. 36.
16. Там само. — Ф. 582. — Оп. 1. — Спр. 2567.
17. Там само. — Ф. 582. — Оп. 7. — Спр. 3.
18. Там само. — Ф. 778. — Оп. 1. — Спр. 367.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО). — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 305.
20. ЦДАГО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 307.
21. Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 308.
22. Там само. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 142.
23. Там само. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2769.
24. Там само. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2771.

О. Л. Рябченко

УДК 94(477)—057.87«1920–1930»

**ФОРМУВАННЯ КОНТИНГЕНТУ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
(кінець 1920-х — 1930-ті рр.)**

У статті на основі широкого кола джерел аналізуються експерименти радянської влади щодо формування контингенту студентів вищих навчальних закладів України у кінці 1920-х — протягом 1930-х рр., які завершилися скасуванням обмежень для представників «соціально-ворожих» верств населення при вступі на навчання.

Ключові слова: «пролетаризація», радянське суспільство, соціальне походження, студенти.

В статье на основе широкого круга источников анализируются эксперименты советской власти по формированию контингента студентов высших учебных заведений Украины в конце 1920-х — на протяжении 1930-х гг., которые окончились ликвидацией ограничений для представителей «социально-чуждых» слоев общества при поступлении в вузы.

Ключевые слова: «пролетаризация», советское общество, социальное происхождение, студенты.

In the article, on the basis of wide circle of sources, the experiments of soviet power are analysed in relation to forming of contingent of students of high-

er educational establishments of Soviet Ukraine, which came to an end abolition of limitations for the representatives of «socially hostile» groups of population at an entry on studies.

Keywords: «proletarianization», Soviet society, social origin, students.

Кінець 1920-х — 1930-ті рр. в освіті характеризуються подальшою реорганізацією мережі вищих навчальних закладів за галузевою ознакою та продовженням більшовицького експерименту з «завоювання вищої школи». Паралельно з тим, що кількість інститутів на початок 1933 р. зросла більш як у п'ять разів (у 1928 р. в УСРР було 37 інститутів, в 1933 р. — 190) [2, с. 159], насаджувалися ідеологічні догмати, політика пролетаризації і чисток набрали нових обертів. Позбавлені автономії, вищі навчальні заклади перестали відігравати роль соціальних інститутів, що зберігали культурну спадковість у суспільстві, а політика «пролетаризації» означала розрив із такою традицією дореволюційного суспільства, як спадкоємність вищої освіти [11, с. 417].

Соціальні трансформації в Україні 1920–30-тих рр. постійно привертала увагу як радянських, так і сучасних дослідників. Не винятком є й історія студентства, яка традиційно вписувалася в більш загальні теми — становлення та розвитку нової системи освіти в Україні чи історії формування інтелігенції [10; 16]. Останнім часом з'явилися спеціальні дослідження, присвячені різноманітним аспектам історії цієї локальної спільноти [11; 12; 14; 15]. В межах розвідки автор ставить за мету простежити проблеми, які доводилось вирішувати навчальним закладам, для того щоб забезпечити необхідний контингент абітурієнтів, та форми агітації молоді за вступ до вишів.

Студенти стали заручниками більшовицької освітньої політики, яка орієнтувалася на класовий підхід у формуванні контингенту. Пролетаризація, введена в ранг державної політики з 1921 р., до кінця десятиліття так і не дала вагомих результатів: більшість студентів, а особливо випускників, становили далеко не вихідці з робітничого середовища й селян. Як і в попереднє десятиліття, студентська маса на початку 1930-х рр. була конгломератом людей різного походження, віку, рівня знань, політичних поглядів. З 1928/1929 н. р. в частині вишів значно розширилося пролетарське ядро. Так, якщо в 1927/28 н. р. у інститутах Одещини було 38,3% робітників, то у наступному — 47,6%. Водночас у окремих вишах зменшується відсоток робітників, як, наприклад, у Медичному інституті (29,8% проти 36,2%) [6, арк. 1]. Те саме можна сказати про сільськогосподарські виші, де досить низьким був відсоток наймитів, про отримання вищої освіти якими так піклувалася влада (Одеський сільськогосподарський інститут — 6% [6, арк. 1], Київський інститут машинізації — 3,5%, Київський цукровий інститут —

4,4%) [29, арк. 12]. Всього ж у інститутах України в 1928/29 н. р., за офіційними даними, навчалось 28,3% робітників і 25,7% селян [19, с. 26]. Відзначаючи збільшення пролетарського прошарку, слід пам'ятати про таку тенденцію, як намагання у звітах представити якомога більше студентства «пролетарським», що викривлювало звітність, яка досить часто не відтворювала істинного становища у вишах. Постанови приймальних комісій на зразок «відмовити, як сину попа» [6, арк. 146] і в 1930-ті рр. змушували «колишніх» використовувати випробувані в попередньому десятилітті стратегії для вступу і отримання освіти: придбання фальшивих документів, приховування минулого, відречення від батьків тощо. Тож поширеним залишалося соціальне маскування, про яке постійно вказувалося в публіцистичних листах [20, с. 7]. Сталінська культурна революція (1928–1931 рр.) вважається періодом найгострішої дискримінації, коли перебороти перешкоди на шляху до вищої освіти стало надзвичайно складно. Вступити до інститутів у цей період вихідцям із «колишніх» досить часто не допомагали ні відмінні знання, ані корисні знайомства.

З кінця 1920-х рр. до редакцій періодичних видань почало надходити особливо багато доносів на тих студентів, що їх «не повинно бути в пролетарських вузах, які виховують майбутніх фахівців із пролетарською ідеологією», а також пропозицій як посилити контроль за виявленням соціального походження абітурієнтів. Наприклад, член КП(б)У Б. Ярославський із села Срібне Прилуцького округу, закликав пильніше перевіряти абітурієнтів, звертаючи більшу увагу не лише на конкурс за знаннями, а й на відбір за соціальним станом: «Для того, щоб знати соціальний стан, потрібно враховувати, що мали до революції. Оскільки цього не вимагають навчальні заклади, то діти заможних, користуючись посвідченнями і під маркою середняка, а то і “незаможника”, пролазять до різних вузів» [23, арк. 217]. Автор листа пропонував у посвідченнях, окрім землі, зазначати будівлі, роботу та неробочу худобу, сільськогосподарський реманент, суму податку тощо. Також, «щоб уникнути зловживань з боку сільрад, посвідчення повинні бути затверджені Райвиконкомом» і плюс до того слід вимагати від молоді політичну характеристику, також затверджену в районному партійному комітеті.

Враховуючи цей та інші листи дописувачів, редакція «Комуніста» звернулася у квітні 1929 р. особисто до Наркома освіти М. Скрипника з пропозицією «прийняти до уваги питання, що їх висовує автор» і повідомити про вжиті заходи [23, арк. 203–204].

Саме з цього навчального року, за повідомленням Укрпрофосвіти, була «удосконалена анкета для вступників, а також вироблена спеціальна довідка, де повинно бути докладно зазначено про соціальний та майновий стан

до революції і зараз. Крім того, прийом заяв призначено з 1 травня із тим, щоб можна було на місці перевірити документи вступників» [23, арк. 202].

Пропонував свої «послуги» в «оробітниченні» вищої школи і журнал «Студент революції», на сторінках якого пропонувалося опублікувати списки студентів, виключених за останні три роки, оскільки «треба не лише систематично боротися за очищення вишу від непридатного елемента, але й відізнати для нього шлях знову потрапити до вишу» [3, с. 33].

Більшість місць у навчальних закладах бронювалася для робітфаківців, тисячників, випускників підготовчих курсів. На решту оголошувався конкурс. При зарахуванні до інституту на основі вільного прийому перевага віддавалася робітникам і трудовому селянству, комуністам і комсомольцям. Особи, позбавлені виборчих прав, а також ті, що жили на нетрудові доходи, та їхні діти, до вишів не приймалися. Певній категорії вступників, які не були вихідцями з робітників і селян (наприклад, демобілізовані воїни чи діти деяких груп «трудової» інтелігенції — педагогів, інженерів, лікарів тощо), надавалися рівні права з робітниками*.

Незважаючи на продемонстровану в постановах лояльність до названих категорій громадян, насправді реалізувати право на вищу освіту було не так і легко, про що свідчать, наприклад, листи викладачів до НКО чи інших інстанцій з приводу вступу їхніх дітей до навчальних закладів. Так, у клопотанні відомого літературного критика і автора шкільних підручників В. Корняка від 28 липня 1933 р. зазначається: «...я маю пільгове право щодо навчання своїх дітей. Однак не завше з тим лічаться різні навчальні заклади і мені треба було звертатися до самого наркома за допомогою — щоб прийнято було дочку мою до електромеханічного технікуму, бо її вважалося просто як дочку службовця. Тепер вона скінчила технікум і хоче вступити до Електротехнічного інституту. Мушу знову вдатися з проханням дати можливість моїй дочці здобути вищу освіту — прийняти її цього року на I курс денного відділу по спеціальності електрообладнання» [25, арк. 45].

Стежили за набором приймальні комісії, що створювалися при інститутах і мали затверджувати абітурієнтів на основі класового принципу та академічних успіхів. Члени таких комісій по-різному сприймали класовий принцип комплектування вишів, тому неодноразово серед викладачів фіксувалися вислови, що «партія не повинна вмішуватися до академічного внутрішнього життя вузу». А професор Ю. Коршун з Дніпропетровського медичного інституту, відстоюючи право на навчання академічно підготовле-

* Відповідно до постанови Політбюро від 10 липня 1931 р. «Про роботу технічного персоналу» діти інженерно-технічних працівників під час вступу до ВНЗ отримували рівні права з дітьми промислових робітників.

ної молоді, говорив (1931 р.), що класовий принцип буде прийнятний тоді, «коли треба буде готувати не фахівців, а сапожників» [29, арк. 64]. Досить часто приймальні комісії зазнавали критики за прийом до інститутів «чужого елемента», а без партійного тиску і постійного контролю добитися необхідних результатів було неможливо. В аналітичних звітах про наслідки вступних кампаній постійно наголошувалося, що не в усіх навчальних закладах витримуються соціальні категорії: трапляється недобір за селянською курією чи перебільшення за курією службовців (наприклад, по інститутах Харкова наводилися такі показники: ХІНГ — на 4,24%, ХМІ — на 7,1%, Муздрамінститут — на 7,5%, СГІ — на 2, 4%) [7, арк. 76–77]. Крім того, правила прийому порушував НКО, який видавав розпорядження щодо окремих осіб. КНС та сільради неодноразово відряджали на навчання «куркульських елементів», а профорганізації — службовців.

Виправити ситуацію й поповнити «робітниками і наймитами» вищі навчальні заклади з 1928 р. було вирішено за рахунок посилення партійних, а за їхнім прикладом і профспілкових «тисяч» на навчання [2, с. 195]. Цей захід вважався виправданим і практикувався протягом кількох наступних років, тож приймалися рішення відрядити на навчання 2000 і 5000 комуністів [1, с. 49]. «Тисячі» комплектувалися виключно з осіб, які мали тривалий досвід керівної партійної, господарської, радянської і профспілкової роботи. Окрім того, перед НКО неодноразово порушувалися питання про мобілізації, аналогічні «тисячникам», у ті навчальні заклади, де бракувало робітників і партійців, наприклад в інститути народної освіти чи сільськогосподарські [31, арк. 168]. Такі недобори протягом 1930-х рр. були звичними, про що свідчить аналіз ходу вступних кампаній, який у більшості випадків кваліфікувався як незадовільний навіть в індустріально-технічних інститутах [31, арк. 166]. Щодо вищів інших наркоматів, то у них відзначався значно гірший «якісний склад»: у Дніпропетровському медичному інституті у 1933 р., наприклад, з загальної кількості абітурієнтів було лише 30% робітників і дітей робітників, а членів і кандидатів партії — 5%; у Київський інститут соціального виховання подали документи лише 5% членів партії і 21% комсомольців. По територіальних педагогічних інститутах серед вступників налічувалося тільки 3% партійців і 25% комсомольців [30, арк. 54]. Робітників було мало серед абітурієнтів інститутів Наркомземсправ (до 34%), Наркомздоров'я (32%), університетів (32%), педагогічних інститутів (21%) тощо [30, арк. 70].

Великі проблеми з підбором необхідного владі контингенту вступників виникли також внаслідок різкого збільшення норми прийому. На засіданні РНК УСРР 3 травня 1930 р., щоб задовольнити потребу народного господарства в фахівцях вищої кваліфікації, було визнано за потрібне проводи-

ти прийом до вишів двічі на рік — у квітні й восени [24, арк. 28]. Контингент прийому на 1930/1931 н. р. до вишів встановлювався в 44 615 студентів, до технікумів — 90 000 [24, арк. 6]. (Для порівняння: у 1928 р. до інститутів було прийнято 8287 студентів) [13, с. 50].

Результатом затвердження цих норм стали, за термінологією того часу, «прориви» в наборі — без агітації достатньої кількості абітурієнтів, та ще й «правильних» за походженням, забезпечити було неможливо. Щоб уникнути недоборів, інститутам доводилося проводити широку роз'яснювальну роботу на заводах, залізницях, у радгоспах та в інших установах. Як правило, представників вишів посилали вербувати робітників від верстата на виробництво до потужних пролетарських центрів на зразок Донбасу, де «поваритися в робітничому котлі» намагалося чимало молоді з різних соціальних верств. Тож саме у великих промислових центрах можна було сподіватися на необхідний відсоток робітників, комуністів і комсомольців. Так, у 1929/30 н. р. Харківський технологічний інститут був змушений направити приймальні комісії до Сталінської, Луганської округи та на підприємства Харкова. Цим і вдалося забезпечити набір навіть понад норму [7, арк. 76]. Генерал П. Григоренко згадував, що, коли він працював у Сталіно, в одній із таких комісій у вересні 1929 р. пройшов співбесіду і отримав направлення до ХТІ, оскільки для нього рішення партії завжди були законом [5, с. 85].

В періодиці з гордістю повідомлялося про результати таких акцій, наприклад: «Осінній набір до Харківського автошляхового інституту внаслідок проведеної великої підготовчої роботи дав добрі наслідки. ... з прийнятих 203 чоловік — 74% робітники та їхні діти, 47,8% — члени ВКП(б), 16,2% — члени ЛКСМУ. Серед прийнятих — ряд товаришів з 15–20 річним стажем, кілька червоних партизан та червоноармійців» [17, с. 24].

Разом з тим відзначалися випадки, коли заводи не пускали на свою територію вербувальні бригади з вишів [18, с. 12], а окремі господарські, партійні організації підприємств не відпускали навчатися комуністів, комсомольців і кваліфікованих робітників з відповідною загальною освітою, в результаті чого в інститутах не вистачало студентів з необхідним соціальним і партійним складом [30, арк. 54].

Не бажали розлучатися з активістами й сільські осередки, тож чимало активістів писали до ЦК ЛКСМУ і особисто до його секретаря С. Андрєєва з проханням направити на навчання. Так, комсорг з Одещини І. Г. Кравченко відзначав, що він виконував усі завдання, але, незважаючи на успіхи в роботі, так і не отримав омріяного направлення до вишу [35, арк. 54]. Комсорг колгоспу імені Т. Г. Шевченка О. В. Пилипенкова з с. Шелудьківки, що на Харківщині, також скаржилася на місцеву владу: «Я очин і очин прохаю і жилаю вчитися і вчитися як Ленін сказав», «я декілько раз звер-

талася до секретаря райком комсомолу та секретаря райпарткому з проханням і не звернули на мене зовсім уваги» [35, арк. 35].

Слід зауважити, що для більшості вишів недобір студентів був серйозною проблемою до кінця 1930-х рр. Навіть серед більш-менш забезпечених і популярних інститутів, підвідомчих Наркомату важкої промисловості, підвищена кількість вступників була тільки в Київському індустріальному, Київському будівельному та Харківському машинобудівному інститутах [28, арк. 85]. У решті — Донецькому індустріальному, Дніпропетровських гірничому, металургійному, інженерно-будівному, Запорізькому сільськогосподарського машинобудування ім. В. Чубаря, Рубіжанському хіміко-технологічному та Харківському інженерно-економічному інститутах кількість вступників була недостатньою (1937 р.).

У ті часи в інститутах було винайдено різноманітні форми та методи агітації молоді за навчання. Коли в Київський інститут споживчої кооперації до 3 серпня 1931 р. на 300 вакантних місць було подано тільки 32 заяви і на 200 місць робфаку — жодної, в округи відрядили спеціальні бригади, а 250 студентам, які в той час проходили практику, надіслали доручення завербувати людей до інституту. В результаті на початок навчального року до інституту було подано 605 заяв, а до робфаку — 150 [29, арк. 12]. Спеціальних вербувальників зі студентів було відібрано в Київському університеті, найкращих потім преміювали [9, с. 355], але план набору не виконувався. Харківський поліграфічний інститут забезпечив спеціальними плакатами та листівками близько 15 вербувальних бригад, які направлялися на заводи Донбасу та Харкова, в результаті чого на 80 місць було подано 169 заяв.

Крім цього, в пресі публікувалися оголошення про набір, виготовлялися яскраві плакати — оголошення, що встановлювалися не лише поблизу інститутів, а й у центрі міст чи в людних місцях [27, арк. 2]. Щоправда, оголошення в періодичних виданнях уповноважений Головного управління навчальними закладами Наркомважпрому СРСР Д. А. Петровський вважав «марною трагою грошей навчальних закладів» [26, арк. 13]. Молодь у навчальні заклади, говорив він на активі Київських вишів 9 червня 1934 р., потрібно заохочувати шляхом організації «серйозних лекцій наших кращих професорів на робфаках, на заводах, в десятирічках. Потрібно використовувати радіо, видавати спеціальні проспекти. Завдання вербовки полягає в серйозному роз'ясненні суті втишу для того, щоб вибір був найбільш продуктивним і ефективним» [26, арк. 13].

З середини 1930-х рр. тактику проведення профорієнтаційної роботи довелося змінити. Якщо до 1935 р. базами набору були пеердусім заводи й підприємства, куди вирушали бригади вербувальників, то з 1936 р. такою базою стає середня школа (десятирічки, робфаки, технікуми). Почали ство-

риватися студентські бригади для популяризації інститутів, організовувалися вечори — зустрічі студентів з випускниками шкіл, яких знайомили з вишами. Організовувалися ознайомчі екскурсії й вечори для школярів у приміщеннях інститутів [27, арк. 2, 37]. Іноді абітурієнтам «на вухо» говорили про вищий відсоток охоплення стипендією в тому чи іншому навчальному закладі, спокушаючи молодь надавати перевагу кращому матеріальному забезпеченню, а не обирати бажану спеціальність [26, арк. 18].

З кожним новим роком до вишів приходила молодь з усе скромнішими біографіями. Середній вік студентів, як і комсомольський та партійний стаж, постійно знижувався. В наборі 1934/35 н.р. «по індустріальній вертикалі ми маємо в 35 вузах 52% комсомольців... Із них віком до 23 років — 83%» [34, арк. 39]. За педагогічною вертикаллю відсоток молоді доходив до 90%, в медичних і педагогічних інститутах старших за 23 роки майже не було. За сільськогосподарською вертикаллю відбувалося те саме. Наприклад, у Київському індустріальному інституті на 644 студентів нового набору зі стажем понад п'ять років було тільки 25 осіб. Більшість мала стаж від півтора до двох років. Звичайно, такий набір для партійних лідерів становив «надзвичайно сирий матеріал, який вимагає великої ідеологічної обробки» [34, арк. 39]. Аналогічна картина спостерігалася в Дніпропетровському гірничому інституті. В характеристиці набору 1934/35 н. р., вказувалося, що «склад нового набору у більшості — молодняк 14–16 року народження, партійний прошарок невеликий, в основному комсомольці — 52% зі стажем 30–31–32 рр.» [34, арк. 34].

1934 р. ЦК КП(б)У прийняв рішення відрядити 10 000 найкращих колгоспників і колгоспниць, які мають освіту не нижче за 4-річку, до сільськогосподарських інститутів і технікумів, згодом цю цифру скоротили до 6000. Благородну мету — «підняти загальну освіту колгоспників», на практиці звели до директив. Серед партійних функціонерів були керівники, які могли тверезо оцінити всю утопічність цієї кампанії, особливо щодо навчання в інститутах молоді, перед якою стояло завдання за рік, а то й за менше, на спеціально створених при інститутах підготовчих курсах отримати знання, необхідні для повноцінного навчання поряд з іншими студентами. Окрім інтелектуальної, були й матеріальні проблеми: не вистачало гуртожитків, не було стипендій. Та секретар ЦК КП(б)У П. Постишев у листі до ЦК ВКП(б) і особисто до Сталіна (31 травня 1934 р.) переконував, що «при інститутах ми створили однорічні підготовчі курси. При гарному підборі колгоспників-активістів, одного року буде достатньо» і просив залишити рішення в силі [31, арк. 212]. Незважаючи на низку постанов і директив щодо організації навчання 6-тисячників і їхнього фінансування, ці рішення практично не було виконано. На ім'я П. Постишева з місць надхо-

дили телеграми, в яких говорилося, що наказ виконати неможливо. Наприклад, 21 вересня 1934 р. директори Харківських сільськогосподарських інститутів повідомляли: «Розміщення набору студентів колгоспників в рахунок 6000 харківським сільськогосподарським вишам зривається відсутністю гуртожитку. Миськрада відмовилась виконати рішення ЦК» [31, арк. 226]. Обкоми відрядили спеціальних осіб безпосередньо в райони, щоб відібрати колгоспників. За даними на 1 грудня 1934 р., недобір у рахунок «6000» залишався суттєвим для всіх областей [31, арк. 237]. Спеціальних представників було направлено й перевіряти організацію навчання і матеріальне забезпечення студентів-шеститисячників в інститутах і технікумах. Та студенти скаржилися, що під час перебування уповноважених справа трохи починала налагоджуватися, а після їхнього від'їзду все «знов стало на стару точку» [32, арк. 8].

Доки уповноважені намагалися завербувати необхідну кількість абітурієнтів у рахунок «6000», уже відібрані кандидати, які приїхали до інститутів, масово розбігалися від нестерпних умов життя. Стійкіші писали до влади в надії на допомогу: «Дорогий тов. Постишев, ми Вас дуже просимо, щоб Ви звернули саму серйозну увагу у найкоротший термін на нашу учобу, аби ми не розбіглися по домам» [32, арк. 8]. «Ми розпочали свої підготовчі курси для вступу в технікум ще 15.08. ц.р. Але на сьогоднішній день з кількості 100 осіб залишилось 75», — скаржилися курсанти Кам'янець-Подільського ветеринарного технікуму П. Постишеву 5 листопада 1934 р. «Курсанти до цього часу не одержували стипендії з колгоспів, яку такі повинні давати в розмірі від 30 до 40 крб. у місяць за постановою ЦК КП(б)У. Не одержують тому, що деякі РПК-ми поставились до цієї справи і до постанови байдужо. Надходить зима, а багато курсантів не мають ні одягу, ні взуття. Житлові кімнати холодні, немає опального матеріалу. Харчування погане й дорожче проти других учбових закладів на 6 крб. на місяць. Їдальня міститься разом з вільним набором студентів, де доводиться витратити багато часу і одержувати той самий харч, що студенти вільного набору. Надходять жовтневі свята, студенти одержують по декілька разів цукор, печення, яйця, білий хліб тощо, а курсанти одержали за 3 місяці лише по 800 грам цукру» [31, арк. 233–234].

Не виконували постанову ЦК КП(б)У та РНК УРСР від 14 березня 1934 р. і колгоспи, що направили своїх людей навчатися до сільськогосподарських інститутів у рахунок «6000» і мали виплачувати їм до закінчення навчання 30–40 крб. на додаток до стипендії. Завідувач сільськогосподарського відділу ЦККП(б)У Шевченко в листі до секретарів ЦК КП(б)У С. В. Косіора, М. М. Хатаєвича та М. М. Попова 14 червня 1937 р. вказував, що колгосп «Червона Волинь» Київської обл. не спла-

чував студенту Ковальчуку дотації десять місяців, колгосп «Червоне козацтво» Вінницької обл. зоборгував студентіві М. С. Ковалю за дев'ять місяців, колгосп імені Постишева Харківської обл. — студенту Охріменку за рік, імені Ворошилова Чернігівської обл. не сплачував Ф. В. Начальнику десять місяців [33, арк. 37]. Тому до ЦККП(б)У і Наркомзему УРСР почали надходити численні заяви від студентів-шеститисячників з проханням вплинути на колгоспи. Так, студенти Уманського СГІ М. Опанасюк і О. Макаренко в заяві до ЦК КП(б)У написали, що вони «вчаться в інституті третій рік і доти не можуть одержати, доки не напишуть заяви в область чи до Всеукраїнських організацій» [33, арк. 37].

Значна частина колгоспів через тяжке фінансове становище справді була неспроможна виплатити дотацію до стипендії через неврожай 1934 р., коли на трудовень нараховувалося від 50 коп. до 1 крб. Тому, в свою чергу, колгоспи порушували питання, щоб їх звільнили від виплат [32, арк. 7, 9]. Та поки чиновники міркували про дотації до стипендії студентам, страждати доводилося останнім. Тож, незважаючи на численні директиви та пільги для селянської молоді, остання не надто поспішала їхати на навчання, а в той час окремі інститути (наприклад, Полтавський плодоягідний) перебували в загрозовому стані, не маючи можливості забезпечити навіть третину прийому [30, арк. 70]. На робфаці Харківського інституту механізації в 1934/35 н. р. при контингенті набору в 400 чоловік навчалося лише 46, в Ветеринарному, при плані 450 — навчалося 180 робітфаківців [31, арк. 166].

З середини 1930-х рр. експеримент з «пролетаризації» вищої школи закінчується, про що свідчать, зокрема, правила прийому до вищих навчальних закладів. ЦВК і РНК СРСР постановою від 29 грудня 1935 р. «Про прийом до вищих навчальних закладів і технікумів» скасував встановлені при допущенні до іспитів і прийомі до вишів обмеження, «зв'язані з соціальним походженням осіб, які поступають в ці навчальні заклади, або з обмеженням у правах їх батьків» [8]. До вишів почали приймати всіх громадян, які склали встановлені іспити в порядку конкурсу. Керівництво деяких вишів певний час за традицією віддавало перевагу абітурієнтам пролетарського походження, але влада, як зауважує Т. Смірнова, вже не лише не заохочувала таку практику, але й боролася з нею [22, с. 191].

Таким чином, радянська політика в освіті у 1930-ті рр. орієнтувалася на класовий підхід у формуванні контингенту студентів. Забезпечити необхідний відсоток пролетарів у вишах було досить важко навіть інститутам індустриально-технічної вертикалі, тому влада вжила радикальних заходів «оробітничення» студентів: відрядила партійні, профспілкові та інші «тисячі» на навчання. Іншою проблемою до кінця 1930-х рр. для більшості вишів стали, за термінологією того часу, «прориви» в наборі студентів, що спонукало засто-

совувати різноманітні форми й методи агітації молоді за навчання. Відтоді почався відлік профорієнтаційної роботи, актуальної для вишів і сьогодні: створювалися «вербувальні» бригади з викладачів та студентів, які вирушали до великих робітничих центрів, а з середини 1930-х рр. — на робітфаки і до десятирічок для популяризації інститутів; випускалися спеціальні рекламні плакати та листівки; проводилися вечори — зустрічі студентів з випускниками шкіл, лекції найкращих професорів перед майбутніми абітурієнтами тощо. Проте досить часто система вербування до вишів зводилася до механічного набору людей, що спричинювало численні академічні проблеми.

1. Бистров М. А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму. 1917–1937 рр. / Бистров М. А. — Харків, 1974. — 142 с.

2. Вища школа Української РСР за 50 років. — Ч. 1. — К., 1967. — 395 с.

3. Відрізати ворогові шлях до вишу // Студент революції. — 1930. — № 14. — С. 33. — Підпис: Янчук.

4. Гончар О. Щоденники / Гончар О. — Т. 2. — К., 2008. — 607 с.

5. Григоренко П. Г. Спогади / Григоренко П. Г. — К., 2007. — 662 с.

6. Державний архів Одеської області. — Ф. 1593. — Оп. 1. — Спр. 725.

7. Державний архів Харківської області. — Ф. П-5. — Оп. 1. — Спр. 62. — Арк. 76.

8. Збірник наказів Народного комісаріату освіти. — 1936. — № 2. — С. 2.

9. Історія Київського університету. — К., 1959.

10. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля / Касьянов Г. — К.; Едмонтон, 1992. — 175 с.

11. Квакин А. В. Завоевание высшей школы. Профессорско-преподавательский состав и студенчество России в пореволюционное время (1917 — конец 1930-х годов) / А. В. Квакин, Е. С. Постников. — М., 2009. — 528 с.

12. Кочергін І. О. Громадське життя у Дніпропетровському гірничому інституті у 1920–30-х роках / Кочергін І. О. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Iihp/2009-6/6.pdf

13. Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник. — К., 1940.

14. Лаврут О. О. Студентство радянської України в 20-ті роки ХХ ст. — Дис. ... канд. іст. наук / Лаврут О. О. — Донецьк, 2004.

15. Лаврут О. О. Прояви девіантної поведінки студентів УСРР у 1920-ті роки / О. О. Лаврут // Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць. — К., 2010. — Вип. 39. — С. 73–80.

16. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки Липинський В. В. — Донецьк, 2000. — 247 с.

17. Набір провели успішно // Студент революції. — 1931. — № 29–30. — С. 24. — Підпис: Л.

18. На порозі нового навчального року // Студент революції. — 1932. — № 27. — С. 12. — Підпис: П. Ін-й.

19. Народна освіта України. Установи професійної освіти на 1 листопада 1928 та 1929 рр. — Харків, 1930.

20. Попов К. Вопросы подготовки научной смены / К. Попов // Революция и культура. — 1929. — № 17.

21. Прилуцький В. І. Матеріально-побутові умови життя студентства Радянської України 1920-х рр. / В. І. Прилуцький // Український історичний журнал. — 2008. — № 3. — С. 86–101.

22. Смирнова Т. М. «Сын за отца не отвечает». Проблемы адаптации детей «социально-чуждых элементов» в послереволюционном обществе (1917–1936 годы) / Т. М. Смирнова // Россия в XX веке. Люди, идеи, власть. — М., 2002. — С. 172–193.

23. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Далі — ЦДАВО України). — Ф. 166. — Оп. 6. — Спр. 8797. — 378 арк.

24. ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 9. — Спр. 742. — 177 арк.

25. Там само. — Ф. 166. — Оп. 11. — Спр. 331. — 156 арк.

26. Там само. — Ф. 1252. — Оп. 1. — Спр. 96. — 186 арк.

27. Там само. — Ф. 1252. — Оп. 1. — Спр. 535. — 79 арк.

28. Там само. — Ф. 1252. — Оп. 1. — Спр. 729 — 90 арк.

29. Центральний державний архів громадської об'єднань України (Далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 4637. — 96 арк.

30. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6222. — 164 арк.

31. Там само. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6451. — 241 арк.

32. Там само. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6641. — 195 арк.

33. Там само. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 7096. — 92 арк.

34. Там само. — Ф. 7. — Оп. 1. — Спр. 1144. — 115 арк.

35. Там само. — Ф. 7. — Оп. 1. — Спр. 1266. — 83 арк.

Н. П. Ісакова

УДК 930.1:323.25(477+100)

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті комплексно досліджено Голодомор в Україні 1932–1933 рр. як одну з найтрагічніших подій початку 1930-х рр. Велика увага приділяється з'ясуванню особливостей висвітлення голоду 1930-х рр. у низці українських і зарубіжних видань (сучасних та 30-х років).

Ключові слова: голод, Голодомор, геноцид, тоталітаризм, демографія, хлібозаготівельна кампанія, політичні репресії.

В статье комплексно исследован Голодомор в Украине 1932–1933 гг. как одно из самых трагических событий начала 1930-х гг. Большое внимание уделяется выяснению особенностей отображения голода 1930-х гг. в украинских и зарубежных монографических и периодических изданиях (современных и 30-х годов).

Ключевые слова: голод, Голодомор, геноцид, тоталитаризм, демография, кампания по хлебозаготовке, политические репрессии.